

УДК 343.8

КАРАЛЬНО-ВИПРАВНІ ЗАСОБИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Халавка В.І., полковник внутрішньої служби,
начальник

Софіївська виправна колонія № 45
Міністерства юстиції України

Стаття присвячена характеристиці основних карально-виправних засобів, що застосовуються до засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України.

Ключові слова: засуджені, режим, праця, соціально-виховна робота, навчання, громадський вплив, позбавлення волі.

Статья посвящена характеристике основных карательных-исправительных средств, применяемых к осужденным, отбывающим наказание в виде лишения свободы в соответствии с Уголовно-исполнительным кодексом Украины.

Ключевые слова: осужденные, режим, труд, социально-воспитательная работа, учеба, общественное влияние, лишения свободы.

Halavka V.I. PUNITIVE-CORRECTIONAL MEANS APPLIED TO CONVICTS SERVING A SENTENCE OF IMPRISONMENT

The article is devoted to the description of the main punitive and corrective means applied to convicts serving a sentence of imprisonment in accordance with the Criminal Executive Code of Ukraine.

Key words: convicts, regime, work, social-educational work, study, social influence, imprisonment.

Постановка проблеми. Злочинність розвивається паралельно з суспільством, проходить усі етапи його становлення, виникають нові її форми, а наявні набувають більш складних форм. Економічні негаразди, майнова і соціальна диференціація населення, корупція, низький економічний рівень країни, зростання цін, затримка заробітної плати, безробіття, відсутність засобів до існування, порушення принципів соціальної справедливості, нівелювання моральних цінностей породжують протистояння в суспільстві. Динаміка цих процесів сприяла інтенсивному розвитку злочинності, у тому числі корисливості, насильницької, економічної, організованої, інших соціально небезпечних явищ. Загалом криміногенна ситуація в Україні упродовж останніх років характеризується наявністю вкрай негативної та досить стійкої тенденції до зміни структури злочинності, пов'язаної з посиленням її організованості, озброєності, виникнення нових форм та методів злочинної діяльності.

У певний проміжок часу в будь-якому суспільстві виникає потреба подолати те чи інше негативне явище або процес, обмежити подальше його поширення та масштаби дестабілізуючого впливу. За таких умов виникає проблема підбору адекватних засобів впливу на негативний чинник, котрим є покарання.

Необхідно зазначити, що останнім часом до осіб, які вчинили злочин, дедалі частіше застосовується покарання у вигляді позбавлення волі. У процесі його відбування виникають проблеми до визначення карально-виправного впливу, який був би адекватним призначеному покаранню, ефективний для досягнення мети покарання.

Ступінь розробленості проблеми. У різні роки проблеми карально-виправного впли-

ву на засуджених розглядалися в працях Ю.М. Антоняна, В.В. Антипова, Л.В. Багрія-Шахматова, В.А. Бадири, І.Г. Богатирьова, М.М. Гернета, О.А. Герцензона, В.В. Голіни, Т.А. Денисової, В.М. Дрьоміна, О.М. Джузи, А.П. Закалюка, О.І. Зубкова, О.М. Костенка, В.А. Ломаки, М.П. Мелентьєва, В.О. Меркулової, О.С. Міхліна, А.А. Музики, А.В. Наумова, А.А. Піонтковського, С.В. Познишева, С.В. Полубинської, Г.О. Радова, О.Л. Ременсона, В.В. Скибицького, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, М.С. Таганцева, В.М. Трубникова, В.Д. Філімонова, П.Л. Фріса, С.Я. Фаренюка, В.М. Хомича, Г.Ф. Хохрякова, М.Д. Шаргородського, І.С. Шмарова та інших.

Однак наявні наукові розробки так і не вирішили всіх проблем і протиріч, пов'язаних із призначенням покарання та його відбуванням і виконанням. Теорія не знайшла адекватної відповіді на виклики сьогодення, що стосуються підтримання рівноваги і співрозмірності між тяжкістю вчиненого злочину, особою злочинця та призначеним покаранням, обмеження кримінальної репресії, яка не повинна мати зрівняльного характеру, оскільки не може бути усередненого підходу до різних категорій злочинців, стримування негативного впливу покарання як на самого злочинця, так і на суспільство загалом.

Метою статті є характеристика основних карально-виправних засобів, що застосовуються до засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) та встановлення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Як влучно зазначав М.С. Таганцев, сталість правових норм перевіряється умовами їх історичного розвитку. Право створюється народним життям, живе та видозмінюється разом із ним,

тому зрозуміло, що сталими можуть бути лише ті положення закону, в яких відбилися погляди, що склалися історично, – закону, що не має коріння в історичних умовах народного життя, загрожує ефемерність, він може стати мертвою літерою [1, с. 10].

Загальновідомо, що покарання не тільки несе позитив для суспільства, а й залишає низку негативних наслідків. Прагнення вирішити проблему злочинності шляхом посилення карального впливу характерно для нашого суспільства. На жаль, воно мало обізнане в тому, чим насправді обертається для його членів відбування покарань у вигляді позбавлення волі, особливо у відповідних установах, що іменуються «фабриками злочинності» [2, с. 198] і є, як і сучасна кримінально-виконавча система, одними з найнебезпечніших у світі. Розлад фізичного здоров'я, соціальна і розумова деградація засуджених, ізольованість від цивілізованого людського життя, розрив соціально-корисних зв'язків, тривалі терміни покарання, професійна деформація співробітників місць позбавлення волі, – все це становить загрозу моральному стану суспільства. Поступово покарання втрачає свій захисний зміст і, навпаки, здійснює негативний вплив як на окремих громадян, так і на суспільство загалом. Варто цілком приєднатись до позиції В. Хоміча, який зазначає, що не можна перетворювати каральну політику на інститут помсти на принципах війни зі злочинним світом, бо це стане тупиком, що приведе суспільство у стан глобальної дестабілізації і не дасть змоги керувати системою суспільного буття [3, с. 52].

Як зазначалось, нинішній стан криміногенної ситуації в державі значною мірою пояснюється прорахунками в системі запобігання злочинам, обмеженням можливостей застосування альтернативних позбавленню волі виглядів покарань, низькою ефективністю функціонування системи органів виконання покарань, нестворенням належних умов утримання засуджених і узгодження їх зі світовими стандартами тощо. Не викликає сумнівів те, що підвищення ефективності цієї діяльності потребує концептуального осмислення багатьох важливих проблем правової політики держави, надійного правового захисту кожної особи, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, в процесі застосування карально-виправних заходів до засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Виконання реформ пенітенціарної системи, які сприятимуть моральному відродженню людини, покладено, насамперед, на персонал співробітників установ із виконання покарань. Цьому мають сприяти карально-виправні засоби, що визначені у ч. 3 ст. 8 КВК «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби»: «Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив» [4, с. 5].

В основі здійснення карально-виправної діяльності знаходиться режим, що створює базу проведення відповідних заходів, а саме: режимно-профілактичних заходів, що запобігають скоєнню злочинів і інших правопорушень у виправних установах; застосування заходів заохочення і стягнення, безпеки і зброї; розкриття злочинів, а також проведення інших заходів. Таким чином, спеціальна превенція досягається шляхом створення для засуджених таких умов, за яких виключалася б можливість скоєння ними нових злочинів у період відбування покарання.

Що ж стосується діяльності виправних установ, то тут поряд із запобіганням злочинам, важливого значення набуває запобігання іншим правопорушенням, таким, наприклад, як виготовлення колючо-ріжучих предметів, уживання спиртних напоїв, наркотичних засобів і інших одурманюючих речовин, дрібне хуліганство, азартні ігри тощо. Здійснення таких правопорушень нерідко, якщо вчасно не вживаються заходи для їхнього припинення, переростає у злочини. Тому запобіжні заходи мають прийматися адміністрацією на більш ранніх стадіях, ніж безпосередньо вчинення злочинів. Непоодинокими є випадки, коли в місцях позбавлення волі застосовуються антигуманні способи поведінки із засудженими, пригнічується їх людська гідність, а подеколи панує свавілля і жорстокість. Виходячи на свободу, колишні злочинці не тільки не виправляються, але набувають певних негативних навичок і повністю готові до подальшої злочинної діяльності. На нашу думку, говорити про соціальну справедливість та ефективність покарання можна лише в тому разі, коли будуть чітко визначені законодавчо його мета та засоби, надані для її реалізації.

Нині, на жаль, не створено достатньо аргументованих програм виправлення засуджених, а сама система не може протистояти небезпечній масі злочинців. Тому говорити про пробацію, що знаходиться лише на стадії свого становлення, можна лише в частині її необхідності.

Соціально-виховна робота пов'язана, перш за все, з соціальною занедбаністю особи. Як зазначає Т.А. Денисова, покарання не тільки може, але й має слугувати відновленню особистості з правослухняною поведінкою, оскільки традиційно вважається, що поведінка людини загалом залежить від її моральної основи, переконань та уподобань. Покарання має змінити свідомість людини, її погляди, довести, що злочинна діяльність не виправдовує себе, що, зрештою, змінить реальну поведінку людини на правослухняну [5, с. 198–199].

Закріпити правослухняну поведінку можна як позитивним впливом, зокрема схваленням, нагородою, заохоченням (позитивний стимул), так і негативним – доганою, погрозою тощо (відвертаючим стимулом). Причому обидва стимули рівнозначно вирішують завдання із закріплення в поведінці людини певної дії [6, с. 192–194]. Таким чином, за успішного проведення такої роботи особа має добровільно і свідомо відмовитися від подальшого вчинення злочинів, але це

не виключає застосування частково елементів примусу. Соціально-виховна робота несе у собі виправний, педагогічний та соціальний зміст. Вона одночасно спрямована і на засудженого, і на його оточення, і на суспільство і з нею пов'язане виправлення особи. На нашу думку, виправлення особи – це виховання у неї поваги до людини, суспільства, держави, праці, власності, норм моралі, стимулювання правослужної поведінки, завдяки якій у період та після відбування покарання така особа має відмовитися від вчинення нових злочинів.

Ресоціалізація засуджених та їхня соціальна адаптація після звільнення від покарання – це поступові якісні зміни орієнтирів у житті, заміна пріоритетів та поведінки. У Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» використовується поняття «соціальна адаптація» – комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб із метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав та законних інтересів [7]. Через запровадження спеціальних програм ресоціалізації особа може усвідомлювати необхідність змінити своє ставлення до власного і суспільного життя, прагнути змін у своїй поведінці та відносинах з оточуючим середовищем вже у процесі досудового слідства або на стадії розгляду справи в суді, процес соціальної адаптації має розпочинатися незалежно від того, який вид та термін покарання визначить суд.

Як нами вказувалось, покарання у вигляді позбавлення волі має багато недоліків, які набирають особливо гострих форм. Концентрація великої групи людей у виправних колоніях, з урахуванням всіх витрат на одяг, харчування та догляд лягає тяжким тягарем на державний бюджет. Вирок до позбавлення волі, де існують гострі побутові негаразди, проблеми з лікуванням, складнощі з водою та наймовірно переповнені камери, може обернутися назавжди скаліченим життям. У зв'язку з вищезазначеними негараздами, діяльність громадських об'єднань та організацій у межах кримінально-правових відносин набувають особливого значення, оскільки вони мають здійснювати наглядові функції, соціальної патронаж над засудженими, координувати дії щодо організації контролю за діяльністю кримінально-виконавчих установ та інспекцій, забезпечувати роботу центрів соціальної реабілітації. Особливо варто виділити позитивну діяльність релігійних організацій. У кримінально-виконавчих установах створені кімнати для здійснення релігійно-культурних обрядів, періодично організуються зустрічі з ними служителів культури.

На жаль, в умовах сучасної моделі економіки держава втратила економічний інтерес до системи, одночасно втративши інтерес до людей, які там працюють. Тому існують суттєві проблеми у працевикористанні засуджених.

На особливу увагу в умовах прагнення країни до гуманізації заслугує можливість надання засудженим освітніх послуг. Нині можна констатувати, що засуджені пози-

тивно сприймають не тільки шкільне, а особливо професійно-технічне навчання. Також в установах виконання покарань працюють спеціальні психологічні служби, які в роботі використовують прогресивні методики психолого-педагогічної корекції і соціальної діагностики поведінки особистості засудженого. В сучасних умовах ми вважаємо за доцільне повернутися до спонукання засудженого до морального очищення, добровільного виправлення та можливостей в умовах несвободи усунення чи нейтралізації мотиваційних установок на продовження злочинної діяльності.

Наостанок зазначимо, що система виконання покарань в Україні знаходиться на переломі, коли стали очевидними загострені розбіжності між консервативністю чинного кримінально-виконавчого законодавства і рухом країни до гуманізму та демократії, побудови правової держави. Кримінально-виконавча система останнім часом переживає складний період, бо виявилася заручницею змін, що відбуваються в Україні. Діяльність цих установ охоплює широкі верстви населення: від самих засуджених та адміністрації колоній до родичів, потерпілих та свідків.

За останні роки місця позбавлення волі змінилися, на жаль, не на краще: визначається високий рівень злісних правопорушень засуджених, що, своєю чергою, призводить до критичних ситуацій у деяких із них і значно ускладнює оперативну обставинку, бракує коштів на сучасне будівництво, медичне забезпечення тощо. Колись самодостатня система нині не в змозі впоратися з елементарними проблемами.

Мінімальні стандартні правила поведіння із засудженими передбачають, що мета виправлення досягнута, якщо після відбуття покарання правопорушник буде спроможний не тільки дотримуватись законів, але й забезпечувати своє існування та надалі не скоювати нових злочинів. До цього варто додати, що стимулювання засуджених до правослужної поведінки і некримінального життя в суспільстві після звільнення від кримінального покарання має бути основою карально-виправного впливу на засуджених.

Висновки. Ізоляваність від суспільства, примусовий спосіб життя, обмеження реалізації своїх інтересів як особистості, тривале перебування у негативному середовищі призводять до невідворотних змін у психіці, поведінці засуджених, зменшують соціальну цінність такої особи. Тому в процесі відбування покарання на засуджених має здійснюватись ефективний карально-виправний вплив. Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробация, суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, загально-освітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

Засуджений не має права порушувати кримінально-виконавчі заборони, йому необхідно дотримуватись прав та обов'язків, встановлених нормативними актами КВС.

Досягнення позитивних результатів, а саме правослужна поведінка, осуд вчинення злочину, соціальна адаптація і життя без правопорушень, – все це є головним підсумком карально-виховного впливу і ознакою виправлення особи. Ця робота має складний характер. Вона починається з початку прибуття засудженого в установу для відбування покарання, але не закінчується його звільненням, оскільки особливий уваги потребує проблема побутового та трудового влаштування осіб, які під час відбування покарання втратили соціально корисні зв'язки, складно повертаються до суспільства. Отже, необхідні кардинальні зміни зі вдосконалення роботи з соціальної адаптації та ресоціалізації звільнених: здійснення заходів соціального патронажу місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, центрами соціальної адаптації, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спостережними комісіями, органами соціального захисту населення, органами охорони здоров'я, органами внутрішніх справ, центрами зайнятості населення, будинками-інтернатами, кризовими центрами, службами

психологічної допомоги, притулками, в тому числі для дітей, установами соціального патронажу, будинками нічного або тимчасового перебування звільнених осіб, громадськими організаціями та іншими уповноваженими на це органами, організаціями та установами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Тула: Автограф, 2001. Т. 2. 688 с.
2. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. Проблемы, дискуссии, предложения. М.: Юрид. лит., 1991. 224 с.
3. Хомич В.М. Кризис лишения свободы и проблемы формирования либеральной уголовной политики. Криминология: вчера, сегодня, завтра: труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. Бишкек, 2003. С. 50–57.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання. К.: Атіка, 2003. 96 с.
5. Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, криминологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2007. 340 с.
6. Бочелюк В.Й. Кримінально-виконавча психологія: підручник / В.Й. Бочелюк, Т.А. Денисова. К.: Істина, 2008. 396 с.
7. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 10 липня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 6. Ст. 39.